

“जिह्वं त्वज्युर्निर्वाभमशक्तोऽन्येन कारयेत्” वाच० ।
 “सहृदयमाहितमजिह्वधियाम्” माचः ४ कपटे न० । “तदाशु
 क्तु” त्वयि जिह्वसद्यते” किरा० “जिह्वं कपटम्”
 मक्लि० । १ पिहिते लि० “जिह्वारमपोरुत” क० ८। ४। ५।
 “जिह्वारं पिहितद्वारम्” भा० । इत्यधस्तादर्थमाने
 च । “उच्चारणं चकतुर्जिह्वारम्” क० १। १११६। ११।
 “जिह्वमधस्तादर्थमानम्” भा० । अथप्रसङ्गे च । “विधि-
 समयनियोगाद्गोमिसंहारजिह्वम्” किरा० “जिह्वम-
 प्रसङ्गम्” मक्लि० ।

जिह्वग पुंस्त्री जिह्वं कुटिलं मन्दं वा गच्छति गम-ड ।
 १ वर्षे स्त्रियां जातित्वात् ङीष् । २ मन्दगे लि० मेदि०
 स्त्रियां टाप् । “व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्वगानां
 दृढव्रतः” “स इहा जिह्वगान् सर्वस्त्रीवक्रोपसमन्वितः”
 भा० व्या० ६ व्य० । [शब्दर० स्त्रियां जातित्वात् ङीष् ।
 जिह्वमेहन पुंस्त्री जिह्वं मन्दं मेहति मिह-ल्यु । मेके
 जिह्वशब्द पुंजिह्वं कुटिलं गल्यमन्तात् । खदिरदले जटा०
 जिह्वाशिन् लि० जिह्वं मन्दमन्त्राति कश्च-चिनि । मन्द-
 भोजिनि ततः अपत्ये शुभ्रा० ढक् । जैह्वाशिनेय तद-
 पत्ये प० स्त्री ।

जिह्वल लि० हल-यच् वा० सन्त्य जिह्वं जिह्वाव्यापारं
 वाति ला-क वा । भोजनबोलुपे । “आज्ञं कृत्वा पर-
 आज्ञे भुञ्जते ये च जिह्वलाः । गतन्ति नरके घोरे लुप्त-
 पिण्डोदकक्रियाः” आ० त० ।

जिह्वा स्त्री गेट्रनया लिङ्-खादे व “शेवयङ्गजिह्वेत्यादिना”
 नि० । १ रसास्वादकरणे इन्द्रियभेदे २ तदधिष्ठाने गोलके
 (जिव) स्थाते पदार्थे च । तदिन्द्रियस्य जलीयत्वं
 मि० सु० समर्थितं यथा “रसनं जलीयं गन्धाद्यव्य-
 ङ्गकत्वे सति रसव्यञ्जकत्वात् सत्तुरसव्यञ्जकोदकवत्
 रसनसन्निकर्षे व्यभिचारवारणाय इत्यतः सतीति विशेष-
 णलीयम् । तस्याधिष्ठातृदेवता च प्रचेताः “दिग्यानाकप्रचे-
 ऽश्रीत्यादि” शा० ति० उक्तेः । अग्नेर्जिह्वास्य सप्त तन्मा-
 भानि “काली कराली च मनोजया च सुलोहिता या
 च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरूपी च देवी लोलाय
 माना इति सप्त जिह्वाः” सुखडकोप० । “तस्याः कफादि-
 दोषात् लक्षणादिकं भाव० प्र० दर्शितं यथा “शाकपलप्रभा
 रूपा स्फुटिता रसनाऽनिहता । रक्ता श्यामा भवेत्
 पित्ताजिह्वाद्ग्राही धवला कफात् । परिदग्धा खरस्पर्शा कण्ठा
 दोषतयेऽधिके । सैव दोषद्वयाधिक्ये दोषहितयलक्षणा”

अस्य जीवत्वं भरत आह क । जिह्वलः । इन्द्रिय
 प्रारम्भे तथात्वमिति त्वं युक्तम् । श्वाक्ये निघण्टुः
 जिह्वाजप पुं जिह्वया जपः । “जिह्वाजपः स विशेषो
 केवलं जिह्वया बुधैः” तन्त्रसारोक्ते जपभेदे । “उच्चारणपा-
 द्विशिष्टः स्यादुपांशुदर्शभिर्युधैः । जिह्वाजपः शतयुषः
 साहस्रो मानसः कृतः” तन्त्रसा० तत्फलसूक्तम् ।
 जिह्वानिलं खन न० जिह्वा निर्लिख्यतेऽनेन निर्+लिख-
 करणे ल्युट् । (जिव व्याचङ्गान) द्रव्यभेदे तल्लक्षणं यथा
 “जिह्वानिलं खनं हैमं राजतं तावज्जं तथा ।
 पाटितं मृदं तत्काष्ठं मृदुपतमयं तथा । तत्काष्ठं
 दन्तधावनयोग्यकाष्ठम् । दशाङ्गुलं मृदं स्निग्धं तेन
 जिह्वां लिखेत् सुखम् । तज्जिह्वामलवैरस्यदोर्गन्धप्र-
 जडताहरम्” भाव० प्र० ।

जिह्वाप पुंस्त्री जिह्वया पिबति पा-क । १ कुकुर २ व्याघ्रे
 ३ विडाले ४ भङ्गूके च शब्दरत्नावली पचिन्नकव्याघ्रे
 विश्वः । स्त्रियां जातित्वात् सर्वल ङीष् ।

जिह्वामल इत० । जिह्वास्मितमलं कुलुके तिका ।
 जिह्वामूल न० इत० । जिह्वाया मूले । तत्र भयः क ।
 जिह्वामूलीय अयोगवाहान्तर्गतवर्णभेदे । “जिह्वामूली-
 यस्य जिह्वामूलम्” सि० कौ० । स च कखयोः परयोः
 विसर्गस्थाने जातः । कवर्गे च “जिह्वामूले तु कुः प्रोक्तः”
 शिष्यायां कवर्गस्य जिह्वामूलस्थानत्वोक्तेस्तथात्वम् ।

जिह्वारद पुंस्त्री जिह्वा रद इव यस्य । पक्षिणि हारा०
 तस्य जिह्वाया एव दन्तकार्यकारित्वात्तथात्वम् । स्त्रियां
 जातित्वात् ङीष् ।

जिह्वारोग पुं मुखरोगान्तर्गतजिह्वागत रोगभेदे । तल्लक्ष-
 णादि भावप्र० उक्तं यथा ।

“वातजः पित्तजश्चापि कफजोऽलाससंज्ञकः । उपाज-
 ङ्गिका च गदा जिह्वायां पञ्च कीर्तिताः । तत्र वातजस्य
 लक्षणमाह । जिह्वाऽनिवेन स्फुटिता प्रमुग्धा भवेत् । शाक-
 च्छदनप्रकाशा । स्फुटिता मनाग्विदीर्णा । प्रमुग्धा रसा-
 नभिज्ञतया सुप्तेव । शाकच्छदनप्रकाशा शाको मरुभूमि
 जातो दुमः तद्वत् कण्टकाक्षिता । पित्तजमाह ।
 पित्तात् सदा हैरूपचीयते च दीर्घैः सरक्तैरपि कण्टकैश्च ।
 कफजमाह । कफेन शुर्वी बद्धवाचिता च मांसोच्छ्रयैः
 शालमलिकण्टकाभैः । बद्धला स्थूला । मांसोच्छ्रयैः
 मांसजकण्टकैः । अलासमाह । जिह्वास्थले यः श्वयुः
 प्रगाढः सोऽलाससंज्ञः कफरक्तमूर्तिः । जिह्वां सरक्त